

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

B 1,211,604

ՏՈՒՆԿԵՐԸ

ԵՒ ԱՆՈՆՑ

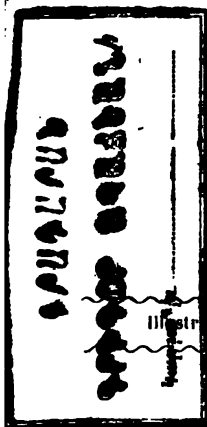
Հայերէն անուանները

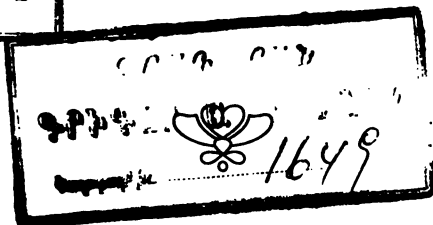
DES PLANTES

et de leurs noms arméniens

par le Dr Joh. ARTIGNAN

Illustrations par M. Eugène DIÉBOLD, dessinateur

ՓԱՐԻՋ

Տպագրութիւն Տ. ՏՂՐԱՄԱՃԵԱՆ

1906

Imp. D. DOGHRAMADJIAN, 18, Rue des Gobelins, Paris.

Տ Ո Ւ Ն Կ Ե Ր Ը

Ե Ի Ա Ն Ո Ն Յ

Հ ա յ եր է ն ա ն ու լ ն ն եր ը

րբ ասկէ տասն եւ երկու տարի
 առաջ Կ. Պոլսոյ Հայրենիքին մէջ
 հրատարակեցի մեծամուտ Հ.
 Բաջունիի գիտական Բառագրքին
 մասին մէկ քանի քննական յօդուած-
 ներ(1), ու յետոյ, բուսաբանութեան դա-
 սաքրքի մը պատրաստութեան միջոցին,
 տեսայ թէ ի՞նչ անորոշութիւն եւ խառնակու-
 թիւն կը տիրէ բոյսերու հայերէն անուանց մա-
 սին: Սակայն մեր երկիրը շատ ճօխ է եւ բե-
 դուն բուսական արտադրութեամբ, եւ մեր եղև-

(1) «Հայրենիք», 1894, Թիւ 851, 853, 866.

մական լեռներն ու հովիտները գունագեղ և քաղցրարտյր Փաղիկներով են պատած :

Բառերը չեն որ կը պակսին մեզի , միայն թէ անոնք որ մեր երկրին մէջ կը ճանչնան տունկերն ու իրենց անունները , չգիտեն բուսաբանութիւն եւ օտար լեզու , իսկ անոնք որ բուսաբանութիւն գիտեն , անկարող են երթալ հայրենի գաւառները . բուսաքաղել (herboriser) եւ հայրենական աւանդութեանց ու լեզուին պահպան մամերու եւ տատիրու բերնէն քաղելով՝ որոշել , ճշդել այդ տունկերու անունները , տեսակները , յատկութիւնները . այդ կերպով ո՛րքան թաքուն գանձեր պիտի յայտնուէին մեզի :

Կայ ուրիշ դասակարգ մը եւս մարդոց . բառագիրք շինողները , որ՝ առհասարակ՝ ոչ բուսաբանութիւն գիտեն եւ ոչ բոյսերու հայերէն բառերուն գոյութեանը կը կասկածին , եւ սակայն ծուկի ինչ չգրելու համար հայերէն լեզուն կ'աղքատացունեն նորահնար թարգմանածոյ բառերով , մինչդիւս անդին բուն հայկական անունները կը գանուին ժողովրդին բերնին մէջ :

Արդարեւ մեր ներկայ պայմաններուն մէջ տունկերու հայ անունները ճշդելով պարապիլ եւ գոհացուցիչ արդիւնքի մը հասնիլ շատ դժուար բան է , չըսեմ անհնարին : Ըմովսանն նպաստելու համար այս գործին , ներկայովս ի լոյս կ'ընծայեմ հետազօտութեանցս արդիւնքը մասամբ :

Հրատարակու մեծարանքս կը յայտնեմ Հ .

Քաղաքի որու գործն ունեցած եմ աչքի առջեւ՝ այս աշխատութիւնը պատրաստած միջոցիս . իր Բառագիրքը, թէեւ զուրկ չէ սխալներէ, ինչպէս ամէն մարդկային գործ, արդիւնք է սակայն մեծ վաստակոց : Ունէի նոյնպէս պատուական Ալիշան Հօր Հայրու սակը որու նկարագրութիւնները երկար հետազօտութիւններու մէջ օգտակար եղան(1) :

Կանճերակ. — Այժմեան ո՛ր Ֆրանսահայ բառագիրքը բանայ մարդ, Քաղաքի, Լուսինեան, Տէմիրճիպաշեան, colza բառին դէմ կը գտնէ կանճերակ : Յարգելի Տ. Նորայր Բիւզանգացին է սր, նախ՝ գրած է, colza, ազգ ինչ կաղամբոյ որոյ ունի ծայ իւղ վառելի . Գ. Կանճերակ (?) : Միայն թէ նորագոյն հեղինակք տարակոյտի նշանը (?) վերցուցեր են :

Նախ եւ յառաջ ըսենք թէ կանճերակ colza չէ, որը պարզապէս կաղամբ է իւղաբեր (brassica oleifera L.(2)), կը նմանի շողգամին (brassica esculenta, navet) որմէ կը տարբերի իր մանր

(1) Հ. Ալիշան որու հաղորդած էի իմ դիտողութիւններն Հայրուսակի մասին և իրեն յայտնած քննութեանցս արդիւնքը մասամբ՝ հետեւեալը կը գրէր ինձ 28 Մայիս 1901 Յուականով .

« Արդէն ծանուցած էի իմ բուսաբանական գործոյս մէջ՝ որ նպատակս չէ Բուսաբանութիւն այլ Բուսաբանութիւն, բառից այլ Յարգմանութեան մէջ եթէ կան սըր-իսալթ՝ յետ իմ կարելի քննութեանցս, ընդունիմ ուղղութիւնները, բայց այսուհետև այդպիսի գիտելեաց պարտելոյ անցեալ է ժամանակս . . . »

(2) Եւ կը նշանակէ Լիբնէ . տունկերու լատին անունները կը նշանակուին միշտ իրենց կնքածոր անուամբ :

ու բարակ արմատովը, մինչդեռ շողգամբներ խո-
չոր է եւ հաստ . խաչակերպ տունկերու (cruci-
fère) ընտանիքին կը պատկանի, ու անոնց նման
իբր դեղին ծաղիկներն ունին չորս փերթեր (sé-

Կաննրակ.—*Carthamus tinctorius* L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը . 3. պտուղը *Kentrophyllum lanatum*
DC. տունկին որ կաննրակին դրացի է :

pale), չորս թերթեր (pétale), վեց առէջներ (éta-
mine) որոնց երկուքը միւսներէն աւելի կարճ
են . լերկ ու լայն ակրեւներն են փոխադիր (al-
terne) եւ խորապէս բաժնուած . իր գնդաձեւ
սերմերէն կը հանեն վառելու իւղ . կոչզան(1) եր-

(1) Կոլզա հողանդերէն կաղամբի սերմ կը նշանակէ
(Kool, կաղամբ, Zaad, սերմ .)

կամեայ տունկէ, մէկ ճարին յուլիսին կը ցած
նեն, միւս տարին մայիսին կը ծաղկի եւ յու-
նիսի վերջն ալ կը քսոյն :

Կոլզա.—Colza.

Մեր երկրի կանճրակը բարդ (composée) ծաղ-
կով տունկ մըն է մինչեւ մէկ մեթր բարձրու-
թեամբ, ծայրը փշոտ եւ ստամուտը տերեւե-
րով : Գլխուն ծաղկեփունջը (capitule) նոյնպէս
մանր փշէ պատատ (involucre) ունի եւ կը վեր-
ջանայ կարմիր մանիշակագոյն մանր թելերով
որ ծաղիկներն են : Փշապատեանին մէջ կան
բազմաթիւ հատիկներ անկիւնաւոր : նման արե-
ւածաղկի (tournesol) հատիկներուն : Հանգուց-
եալ Արուսեանձառանց Եպիսկոպոս կը գրէ Մա-

Յանսային մէջ (էջ 447) թէ կանճրակը «փշարոյս է մշակեալ, որ ունի ծաղիկս նման զաֆրանի եւ հասկս կաղմէ, որոց հասիկներ նման են արեւածաղկի հատին, զորս խաշեն, ծեծեն, կաթ հանեն եւ պահոց կերակրոց ի պէտս գործածեն» :

Ալիշան իր Հայրուսակին մէջ կանճրակ բառին իբր հոմանիշ կուտայ կակժիրակ, կակժիրակ, կակճիրակ, կանճրակ, հակժիրակ, հանկիրակ, որոնց զանազանութիւնն անշուշտ գրչագիրներու սխալ ընդօրինակութեանց արդիւնք է լոկ եւ անպէտ :

Հայրուսակի մէջ կակժիրակ բառին դէմ կը գտնենք. « Ամիրտովլաթ գրէ. Ասացել է գրոցս ժողովողն թէ այսօր (Ղրտումի) Գ. Հաւաքսանա կ'ասէ, եւ Հաք կակճիրակ ասեն, եւ ասփուրի հունտ ասեն » : Գալիլէնոսի Բառից կարգին գրուի. Կնոկոն՝ կակճիրակ որ է խխարիշանք. Գէյթար կ'ըսէ. « Երկայն, թանճր եւ փշոտ տերեւներով բոյս մի է (Ասփուրը) երկու կանգուն բարձր, գլուխն մեծ ձիթապտղի մի չափ. ծաղիկն քրքմային (նման զաֆրանի), համեմի տեղ ի գործ ածուի. իսկ սերմն կարմիր եւ ճերմակ, երկայնաձեւ եւ անկիւնաւոր է » : « Ղրտում, որ է ասփրիկն հունճն, ածուց լինի եւ վայրի, տաք է եւ կակուղ է . . . » (Ամիրտովլաթ) :

Ասկէ կը հետեւի որ Ասփուր եւ Կանճրակ միեւնոյն տունկն են որու դրտուլ կամ կրթիւլ արաբերէն անունը տուած է Ֆրանսերէն cathame բառը. Հ. Քալուսի իր գիտական Բա-

ապրիլին մէջ կը գրէ . Carthame, ապուզանի,
ասիուր , ասիուր . արաբ. սաֆուր , զօրբուս :

Տ. Միհրան Արեւիկան իր ընդարձակ բառա-
գրքին մէջ կը նշանակէ, եթէ եօթնեւտասնամ-
եայ յիշողութիւնս զիս չի խաբեր . Ասիուր =
Կանճրակ , միայն թէ կ'աւելցնէ colza , ինչ որ
սխալ է :

Ուրեմն մեր կանճրակը ֆրանսերէն car-
thameն է : Արդարեւ carthameի նկարագրու-
թիւնը կը յարմարի կանճրակին , ինչ որ ստու-
գեցինք Նանսիի բուսաբանական պարտէզին մէջ
ազնիւ բարեկամիս Վանսցի հողագէտ Մ. Նա-
թանեանի հետ :

Carthameը բարդածաղիկ տունկերու մէկ
սեռն է , որու տեսակները , տարեւոր տունկեր,
Արեւելքէն բերուած են Եւրոպա . մէկ տեսակը
կը կոչուի խորր ֆրիւս (safran bâtard) երկու-
քին չորցուած ծաղիկները իրարու նմանելուն
համար . սերմերը կը արուին պապկաներուն
կեր (graines de perroquet, թրք. փափաղան եե-
ւի) : այդ սպիտակ եւ անկիւնաւոր (à 4 côtes),
կէս հարիւրորդամիթր մեծութեամբ , սերմերէն
կը հանեն լւղ որ նթովպիոյ մէջ կը գործածուի
կերակուրներուն մէջ իբրեւ sauce, իսկ բժշկու-
թեան մէջ կը գործածուէր ժամանակաւ իբրեւ
զարման յօդոցաւի (rhumatisme) եւ իբրեւ լու-
ծողական :

Կորնգան , Առուոյ , Երեմուկ . — Այս
բառերու նշանակութեան մասին բառագրքի հե-
ղինակները համաձայն չեն , մինք ստուգեցինք
տունկի ի ձեռին որ Վանսցւոց կորնգան կոչածն

է սainfoin, առուոյճը՝ luzerne եւ երեքնուկ ~~trèfle~~ trèfle.

Այս երեք տունկերն ալ թիթեանակերպն ~~րու~~ (papillonacées) տանձն են որով կը բն ~~ու~~

Կորնգան.—Onobrychis sativa L 1. պտուղը, 2. ծաղիկը ~~ը~~

բոշուին իրենց անկամոն ծաղիկներով. այս ծաղիկները որ աղօտապէս փիթեռնի ձեւ ունին հնգաթերթ են, վերին թերթը (դրօշ [étendard] կոչուած) կը ծածկէ աջ ու ձախ դրուած երկու թերթեր (թել [ailes] կ'անուանուին) զորս կը պատեն ստորին միացած երկու թերթեր (ճաշ ~~carène~~ carène), օրինակի համար, լուբիային, բակլային ծաղիկները :

Sainfoinին (կորնգան), luzerneին, trèfleին իրարմէ ունեցած զանազանութիւնն այն է որ sainfoin (լատ. onobrychis sativa Lam. ըստ Լատինացի)

մարբր = *hedysarum onobrychis* L. ըստ Աիննէ
բուսաբանին) խոտային տունկին ծաղիկները ան
հասարակ կտրմբր, քիչ անգամ սպիտակ, հասկեր
կը կազմեն գլխաղբր (en épis terminaux) ծղօ-
տին ծայրը բացուած, անրեւները երեքէ աւելի
տերեւիկներ ունին : Պտուղը փոքր սերմ մըն է
խորտուբորդ երեսով : Այս խոտը կը հնձեն երբ
հասակին ստորին ծաղիկները կը սկսին թառա-
մբը եւ ունոք կապել :

Առուոյ կապոյս.—*Medicago sativa* L.

պտուղը. 2. 3. ուրիշ տեսակ ատուցաներու պտուղներ (տ.
orbicularis (2) . — *tornata* 3)

Trèfle եւ luzerne իրարու շատ նման են,
Եւրկուքին եւս անրեւները երեքական տերեւիկ-
ներ (folioles) ունին, միայն թէ trèfle (երեք-

նուկ. լատ. trifolium) որ ամէն տեղ առանց մշակու-
 կութեան իսկ կը ճապաղի եւ հասարակ տուփի
 մըն է, ունի գնդաձեւ ծաղիկներ որոնց պսակը
 (corolle) սեւական է, չիւսփիր եւ կը դառնուի
 թաղանթային (membraneux), ունդ կապերը

Երեւնիկ.—Trifolium rubens L. 1. ծաղիկը :

հայոց եւս . իսկ luzerne (առուոյտ, լատ. m. edic-
 cago) զոր Մեծն Աղեքսանդր Մարաստանէն նաստան
 մտցուց, մշակուած ճարակախոս է. երկայն,
 ցից ծղօտ ունի ճղճղկէն (rameus) ծաղիկը
 կը թափի հրք տունկն ունդ կը կապէ պտուղները
 փշոտ կամ անփուշ խղնջաձեւ եւ գալարուած(1) :

(1) Այս մանրամասնութիւնները կուտամ որպէս զի

Տեսնենք ինչ կը գրեն մեր հեղինակներն յա տունկերու ունուններուն մասին :

Ալիշան Հայրուսակին մէջ կորնզանը *mélilot* կը նշանակէ , որ բողբոջին *luzerneին* կը մանի, ու զանազանութեամբ որ *mélilotի* մանր աղիկները նուրբ երկայն ողկոյզ կը կազմեն . իրենց պտուղը ուղիղ է եւ ոչ գալարուն , սկ *sainfoinը* կ'անուանէ քաղցր կորնզան , իշ-բոնզան : Նոյնպէս իշաբուռոյս բառին զէմ կը նէ լ. *onobrychis փ. esparcette* որ *sainfoin* կը անուակեն :

Հ. Ալիշան երեկնուկն ու առուոյսը *trèfle* Տամարի, իսկ *luzerneը* կ'անուանէ *ասպաս(1)* շալարակերէնն է *luzerneին* :

Ամիրտոյլաթ կը գրէ . « . . . թ. եուննա աւել եւ Հ. առ վոս . . . փասփարայ տանն չոր Աճային , որ պ. ասպաս տանն եւ հայերէն Ղւլոս ասին »(2) :

Հ. Քաջունի կորնզանը կը նկատէ *Origan* ու չրթնակերպ (*labiée*) փունկ է՝ անանուխին , ակթրինին նման, թուրքերէն *ֆիֆիկ* օրու կոչուած արար. սարար) , իսկ ապուռոյս կը կոչէ *trèfle* Եւ *luzerneը՝ ասպաս*, վայրի առուոյս (*մինչդեռ* *luzerneը* մշակուած եւ ընտանի առունկ է) :

Երկրցի ընծերցողներն իրենք անձամբ ստուգեն , եթէ ա-
ռիթ ունին . ու շատ շնորհակալ կ'ըլլամ եթէ ինձ լաղոր-
դեն իրենց հետազոտութեանց արդիւնքը : Յ. Ա.

(1) *Luzerneի* պատկերը Թէ Հ. Քաջունիի բառագրքին
է Թէ « Հայրուսակ յին մէջ , որ անշուշտ Հ. Քաջունիէն
տուած է , սխալ է :

(2) « Հայրուսակ . էն կ'անուննք այս սողերը :

Նորայր Բիշմիզացի կը կոչէ. *mélilot*, Էս-
րնգան, մեղրածուծ. *sainfoin*, Իդիսար Էս.

Մեխիլովս.—*Melilotus officinalis* L. 1. ճաղիկը. 2. պտուղը:

hedysarum [sainfoin] . luzerne, մարառուդա .
trèfle, առուդա :

Սպանդ. — Վանսոյ Հայոց հին գերեզմա-
մանատուններուն մէջ կը բուսնի, ասոր համար
Վանեցիք կ'ըսեն թէ միայն հայ գերեզմաննե-
րուն վրայ յառաջ կուգայ . հոսն անձխորժ է :
Այստեղ ստուղկեցինք Բուսաբանական Պարտէզին
մէջ որ Վանեցոց սպանդ կոչած առնկը Փրան-
սերէն *rue* (լատ. *ruta*) կը կոչուի որու բաղմա-
թիւ տեսակները կան :

Սպանդի մէկ տեսակը *rue officinale*, լատ.

ruta graveolens, (սպանդ բժշկական) ունի դե-
ղին ծաղիկներ, փոխադիր, ճղճղկէն եւ ատամ-
նաւաւոր տերեւներ, պտուղը չորեքսորչ է, համը
տաաք ու լեզի :

Սպանդ.—*Ruta graveolens* L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը . 3. սերմը :

Հտովմայեցի տիկիներու ամենէն հաճելի
ստան էր սպանդինը, իսկ ի բաց կը վտարէին
առնոնք կիտրոնին բոյրը որ սիրելագոյնն է այժ-
մու փափուկ աշկնայց (ո՛ կանացի բմահաճոյք) :

Արարացիք սպանդը կը նկատէին իբրեւ դեղ
ամենաբոյժ՝ ըստ Մարգարէին հրամանին. այժմ
իսկ կը գործածուի քոսի, ճճիներու դէմ, իբ-
րեւ պնդիչ եւ դաշտանաբեր :

Այիշան սպանդ բառին դէմ կը յիշէ *pega-*

num harmala որ է սպանդ վայրի (rue sauvage), կազմուած յունարէն փե'կանոն և. արաբերէն հարույզ անուններէն :

Փեղեկայ բառը զոր մեր բառագիրքը կը նշանակեն, յունարէն փե'կանոն բառին սրտագրութիւնն է . յիշուած է Ղուկասու Աւետարանին մէջ(1) :

Իսկ սպանդ բառը որ կը գործածուի գաւառներու մէջ, պարսկերէն կը կոչուի իսփէնս :

Հայբուսակի հեղինակը ոպանդին հոմանիշ կը նկատէ կառան, սանալ, սասապ, սասաֆ որ թուրքերէն սասաֆ օրուի պրտապրութիւնն են եւ գրչագիրներու օրինակողներէն այլակերպուած :

Մկնալոծ. — Վանեցիք, ինչպէս նաեւ Տարօնեցիք, այսպէս կը կոչեն aubépine (լատ. crataegus) ծառատունկը : Մկնալոծը կը գործածուի Տրանսսայի մէջ պարսէզներու շուրջը, երկաթուղւոյ գծերու երկու կողմը ցանկապատներ շինելու, իր սպիտակ ծաղիկները շատ օրուան տեսարան մը կը կազմեն Մայիսին աւ օգը կը խնկեն . մկնալոծը վարդազգի է եւ ալոծի (azarolier, լատ. crataegus azarolus, 7—8 մեթր բարձրութեամբ ծառ) սեռէն, ունի բաժանաւած տերեւներ . իր փնջածեւ սպիտակ ծաղիկները կուտան մանր կարմիր պտուղ ալոծի նման ճիւղերը սուր փուշ ունին, այս պատճառով կը կոչուի լատիններէն crataegus oxyacanth.

(1) Այլ վայ՝ ձեզ Փարիսեցւոց, զի տասանորդէք զանոնս և զփեղեկայ և զամենայն բանչար: Ղուկ.ՓԱ.Է. 42:

(oxyacantha, սուր փուշ ունեցող, սրափուշ(1))
Հ. Կաջունի aubépineը կ'անուանէ նաև
խառնի որ մեզ միայն ծանօթ է Փիլոնի Նախախ-
նաձուլեան գրոց Թարգմանութենէն . « Մորե-

Մկնալոն.—Cratægus oxyacantha L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը :

Չիք եւ կանկաաունը եւ քսուկը՝ ստանց մշա-
կութեան բուսանին » որու մեկնիչը կը գրէ .
Գսուք՝ Սուր փուշ (Հայբուսակ) : »

Թուրն. Ֆոր ֆրանսացի բուսաբանը որ Ժ.Բ.
զարուն ճանապարհորդած է ի Հայս, կը յիշէ
մինալոնի մէկ տեսակը (aubépine à feuilles de
tanaisie, cratægus tanacetifolium), 5—6 մեթր

(1) Սրափուշ բառը գործածուած է Ազաթանգեղոսի
մէջ (սոյ. Վենետիկ 1862 էջ 484), փուշերու շարքին մէջ .

քարձրութեամբ, ճեղքուտուած կեղևով, խո-
րապէս բաժանուած մանր անբուկներով, պատու-
արեան նման կարմիր, հոկտեմբերին կը հասուն-
նայ: Հայերը, կ'ըսէ Թուրնըֆոր,՞ կ'ուտեն աճոր
թթուաչ պտուղները որ ալոճի կը նմանին, բայց
անոր չափ լաւ չեն:

Ամանկոտուկ. — Վանայ մէջ այսպէս կ'աճն-
ուանեն adonis տունկը:

Ամանկոտուկը (գեղեցկութեանն ի տես ա-
մանը նախանձէն կը կոտորի?), կ'ըսէ Տ. Մ.

Ամանկոտուկ.— Adonis. 1. պտուղ:

Նաթանեան, կը բուսնի պատերու տակ, արե-
ներես տեղեր, կարմիր ծաղիկներ կուտայ պր-
տիկ պզտիկ, հոտը գէշ է:

Ամանկոտուկը, որու ֆրանսերէն անուն-
առնուած է յունական դիցաբանութենէն (որս-

ամեմատ Ադոնիս գեղեցիկ պատանւոյն արեան
էկ կաթիլէն բուսած է այս տունկը), հրա-
ունկներու (renonculacées) ընտանիքէն մանր
30—50 հարիւրորդամեթր) խոտ մըն է կծու,
Իռնաւոր տերեւներն են խորապէս բաժնուած,
աղիկը մութ կարմիր, կը նմանի անեմոն ծաղ-
ին եւ նոյն իսկ իր անունը շփոթուած է անե-
մոնին հետ. բայց անկէ կը տարբերի հետեւեալ
կարագիւրներով. ամանկոտրուկն ունի բաժակ
փերթերով (sécales), պսակը կազմուած է 3—
5 կարմիր թերթերէ. անեմոնի ծաղիկն ունի
սակ 5—9 գունաւոր թերթերով, չունի բա-
տակ այլ ստորեւ երեք տերեւներով պատաստ
involucre) որ իր բաժակն է՝ անշուշտ պսակէն
հոբ մնացած :

Այս բացատրութիւնները կուտանք որով-
ետեւ մեր հեղինակները, ադոնիսը անեմոնին
ետ շփոթելով, վերջինին կուտան պտուկ կոս-
ուկ, կնճկոտուկ, ծափկոտուկ(1) անունները
շուսինեան), որ ամանկոտրուկին ուրիշ բա-
երով կրկնութիւններն են, գալով անեմոնին
որ բառագիրք կը թարգմանեն նոյնպէս պուս,
նեմոնա(2), դարունան, խաչափայտ :

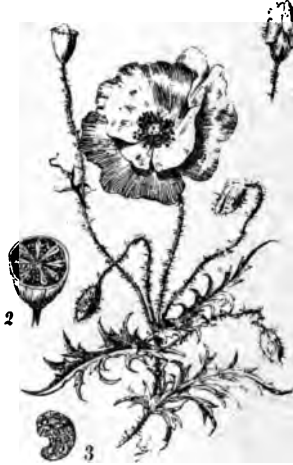
Պակու մեր կը կոչուի coquelicot հասարակ
աղիկը Վանայ մէջ (թք. կեղիննիֆ չիչեյի, ար.

(1) Հ. Քաջունի anémone բառին դէմ կը յաւելու և
. . ծափկոտուկ. anémoneի տեղ դրած պատկերն ալ
donisի է :

• Ծափ մեր լեզուին մէջ կը նշանակէ ևս ձողեղէն
ման, պտուկ «(Հայբուսակ)» :

(2) Փեննա կամ փենունա paeonia, pivoine.

նախկին) . տարեւոր տունկ մըն է խաչխաչի ըն—
տանիքէն , ցորենի արտերու մէջ շատ կը գըտ—
նուի , ծղօսը կպչուն կաթ կը ծորէ եթէ կըտ—

Պսկու մևր.— papaver rhoeas L.

1. պտուղը . 2 պտուղին կտրուածը . 3. սերմը .

ըուի . կուտայ փայտուն կարմիր ծաղիկներ
բաժակն ունի երկու թերթեր մբացած վերին
ծայրով որ կը թափին ծաղկին բացուելուն :
պսակին չորս թերթերը ճմուխկուած (chiffonnées
են կոկոնին մէջ , ծաղկին կեդրոնը սեւագոյն
առէջներուն պատճառաւ . պտուղը քահանայ
փակեղի կը նմանի իր ճառագայթներով (սղաք
հաճի կ'ընեն անով) : Այս տունկը յաճախ շը—
փոթուած է անեմոնին եւ կակաչին(1) հետ :

(1) Ատարագարցիք կակաչ կ'ըսեն coquelicotին , կա—
կաչը (ուլիք) տաճկաց լալէ ըսածն է որ միարթակ տունկ
է շուշանագգի վեց գունաւոր թերթերով , վեց առէջներով
Սերաստացիք ամանկոտրուկ կ'ըսեն եղեր coquelicotին

Բառագիրք կը գրեն նոյնպէս coquelicot, հարսնուկ, հարսնածաղիկ (թր. կեղիննիֆ չիչկ- յիթ թարգմանութիւնը), դարինած (անեւտնին համար եւս գրած է այս բառը Հ. Բաջունի), պթուկ (անշուշտ պտուկ) :

Սուրբա կակաչ . — Ըստ Վանեցւոց, fritillaire կոչուած տունկն է զոր, ֆրանսերէնէ

Սուրբա կակաչ.—*Fritillaria imperialis*.

Թարգմանածոյ, բառագիրք կը կոչեն արքայապը- ւանկ (*couronne impériale*), սոխարմատ տունկ մըն է շուշանագգի կակաչին շատ մօտիկ :

Տ. Խ. Լեւոնեան ճշգրտօրէն կը նկարագրէ

զայն վանայ Առաքել կղզիի մասին «Բիւզանդիոն» մէջ հրատարակած իր յօդուածին մէջ. «Սուրբնա կակայը (Սուրբնա անունն ազուա զուան է Ս. Թումա անուան, որ վանք մին է Առաքելի հանդիպակայ լեռան մէկ թեւին վրայ իբրեւ նոյն ծաղկին բնակավայր) շատ վայելչատես զիրք մ'ունի, մէկ բթաչափ հաստ մութ կարմիր բունով մը՝ որ պետնէն իբր մէկ թիզ լերկօրէն վեր բարձրանալէն յետոյ, կը ներկայացնէ քանի մը կարգ իրարու վերեւ բուսած փայլուն կանաչ տերեւներ, ասկէ վերջ գարեւալ լերկ մէկ երկու թիզաչափ եւ յետոյ կը ներկայացնէ վեց-եօթը զանգակաձեւ ու կարմիր ծաղիկներ որ բոլորակի վար կը կախուին, դեղնագոյն սերմարանները լեզուի մը պէս դուրս երկնցուցած. այս ծաղիկներէն անմիջապէս վեր դարձեալ պերեւներու փունջ մը կը բացուի ճեղինաձեւ, այնպէս որ շատ անգամ մարդու հասակէն քիչ պակաս երկայնութիւն կ'ունենայ հոս, երբեմն ալ շատ առոյգ ըլլալով երկու կարգ ծաղիկ կուտայ: Ասոր դեղնագոյնն ալ կայ, բայց հազուագիւտ է: Թորքերէն լայի փաշապը կ'ըսեն:»

Աւելցունենք որ այս արեւելեան ծագումով սունկը կը մշակուի Ֆրանսա պարտէզներուն մէջ իբրեւ զարդ. սոխարմատը կը պարունակէ կծու նիւթ մը, լուծողական եւ թունաւոր:

Կովու ճակօիկ. — Գարնան առաջին բանջարեղէններէն է սոււեղին եւ սոխուկին հետ:

Ֆրանսերէն bourse-à-pasteur լատ. capsella bursa pastoris L. կոչուած տունկն է: Հայերէն

ք կը գնեն հովուի մահապ (bou se-à-
ն բանական թարգմանութիւնը), ծաւ-
Հայրուսակի մէջ կայ նաեւ ճնճողուան,
նշար. Ատարազարցիք կը կոչեն ճնճող-
յր տերեւներու ձեւին ակնարկելով :
յր տունկ մըն է խաչածեւներու ընտա-

և Գակսիկ.—*Capsella bursa-pastoris* L.
լտուղ . 2. Թերթ . 3 ծաղկին կտրուածը :

ւնները, սղոցածեւ, կը ճապաղին հողին
ումատին շուրջը կլորակի, վայրի եղեր-
առւին (pissenlit) նման, անկէ կը բարձ-
մնր ծղօս մը, 10—20 հարիւրորդամեթր
թեամբ , ծայրը մանր ծաղիկներով որ,
" կուտան փոքրիկ պտուղ մը ետան-

կիւնի նման հովուի մախաղին , այնչափ փոքր
որ ծառի մը պաշար միայն կրնայ ըլլալ :

Շան սխօռ. — *allium carinatum* L., այ-
գիններու , խոպան արտերու մէջ կը բուսնի.

Շանսխօռ.—*Allium carinatum* L.

արմատը փոխանակ սխտորի պէս պճեղ ուճեղ
ըլլալու , սոխի պէս թերթ թերթ է , իսկ տե-
րեւները , բարակ ու մանր , սխտորի տերեւնե-
րուն նման տափակ են ու մէջն սնծակ :

Սոխուկ. — ciboulette, civette, լատ. *allium*
schœnoprasum L. մանրատերեւ սոխ մըն է. կը
բուսնի մարգերու մէջ , տերեւները մէջը ծակ

են ու գրեթէ գլանաձև , իր փնջաձև ծաղիկները վարդագոյն են եւ ունին կապիճ (perigone) մանիշակագոյն, պտուղին մանրիկ հատիկները մտտ են . վանեցիք ժամիկին (տեսակ մը չորթան) մէջ կը խառնեն որպէս զի համ տայ .

Սոխուկ.—*Allium schoenoprasum* L. 1. Տի աղիւր

կերած ատեն , ատամներուն տակ չըք չըք կը կոտրին :

Գիւ զացիները սոխուկն աղած կ' ուտեն ճրմրան :

Երկարակեաց տունկ մըն է , սոխարմատը շատ մը մանր կոճղէզներէ կաղմուած է, ձմրան վերջը այդ մանր կոճղէզները կը բաժանեն իրարմէ եւ առանձին կը տնկեն ստուերբաւոր տեղ մը :

Բարսի , Կաղամախ , Սօսի . — Անտպոսյին՝
ծառերու անուններուն մասին եւս կը տիրէ շը-
փոթեթիւն մեր բոլոր բառագրերու մէջ :

Կրցանք ստուպել այս երեք անունները .
բարտին եւ կաղամախը peuplier(1) տեսակներ
են զորս ընդհանուր անուամբ կրնանք կոչել
քարսի որ ի մասնաւորի է peuplier pyramidal,
իսկ կաղամախն է peuplier blanc (չտ. populus
alba, peuplier de Hollande) , կը բնորոշուի ա-
նով որ իր տերեւներուն ետեւը շատ սպիտակ
է , մատաղ բողբոջները սպիտակ են :

Աստուածաշունչի մէջ կաղամախ բառը կը
գտնենք Յովսեայ Դ. 13ի մէջ . « ի ներքոյ կաղ-
նեաց , կաղամախից եւ վարսաւոր ծառոց » .
նոյնպէս Եսայեայ ԽԱ. 19ին մէջ . « եւ բղխե-
ցուցից յանջուր երկրին վմայրն եւ զտօսախն ,
զմուրտն եւ զնոճն եւ զսօսն , զսարգն եւ ըզ-
սարոյն եւ զկաղամախն . զգին եւ զփայտն իւ-
ղոյ » :

Այս երկու կտորներուն մէջ եբրայական
բնագիրը կաղամախին տեղ կը զնէ յիպնահ որ
կը նշանակէ սպիտակ . ու եօթանասնից յունա-
րէն թարգմանութիւնը կը գործածէ շեւֆի որ է
սպիտակ կաղամախ :

Բարտի ծառը շատ կ'ածի , սպիտակ եւ թե-
թեւ փայտ կուտայ , տերեւները կրնան ըլլալ
անասնոց կեր ու բողբոջներէն (bourgeon) կը
չինեն onguent populeum դեղը :

(1) Peuplier չտ. populus=ժողովուրդ . Հռովմայեցիք,
ժողովրդական , հասարակաց տեղեր , հրապարակներու մէջ
կը տնկէին այս ծառը :

Արեւորդիք սրբազան կը համարէին բարտին
եւ Շնորհալի կը գրէ անոնց մասին . « գբարտի
ծառն մի՞ աւելի պատուէք քան զուրին եւ զկա-

1. տեբեւ կաղամախի , peuplier blanc. 2 տեբեւ բարտիի , p.
pyramidal. 3. p. tremble, եւերուն բարտիի . որձ (4) եւ էգ
(6) . Էւրաքք. որձ. (5) եւ էգ (7) ծաղիկներ. 8. պտուղ. 9. սերմ:

Ղաւամախին եւ զայլս ծառոց եւ մի՛ կարծէք թէ
Վասցախաչին Գրիստոսի բարտի է » . (Հայրու-
անակ էջ 87) .

Գալու՛ սօսին , այդ հայկական ծառն է չի-
Աւստը , platane, որու ծանօթ տեսակն է plata-
nus orientalis L. « Տուրչ որ է չիկնարն , պ. եւ

թ. զայսօր՝ անունն դադարացու ասեն եւ Հյ. Կ
սի » (Ամբրոսիոս/լաթ) :

Platanefին երբայցերէնն է արմուն որ յի
ուած է Ս. Գրոց մէջ երկու տեղ . Մննդոց Լ
34 եւ Եղեկիելի ԼԱ. 8:

« Եւ առ Յակոբ գաւազան՝ շեր դալար եւ
ընկուզի եւ սօսոյք » . Մննդ. Լ. 37.

« Մայրքն եւ սօսոյք ոչ նմանեացին սասոց
նորա » . Եղեկ. ԼԱ. 8:

Այս երկուքին մէջ լատինական բնագիրը
(Vulgate) կը դնէ platanus, իսկ Եօթանասնից
Թարգմանութիւնը(1) առաջին տեղը կը գնէ բջա՝
դանոս իսկ երկրորդին մէջ եղադե՝ (եղեւին),
հայերէն բնագիրը լատիններէնին նման պահած
է միեւնոյն բառը երբայական բնագրին արմուն
բառին փոխարէն իրաւամբ :

Տրանսերէն երկու Թարգմանութիւններ
(Segond եւ de Sacy) կը գործածեն նոյնպէս
platane, իսկ անգղիերէն բնագիրը կ'ըսէ . The
chestnut trees (plane-trees) were not like his
branches, Ezech. XXXI. 8.

Սօսին մեծ ծառ է մինչեւ 30 մեթր բարձ

(1) Եօթանասնից քարգանձութիւն կոչուած Ս. Գրո
յունարէն բնագիրը իբր Թէ եղած է Աղեքսանդրիա՝ Գրո
ղովէոս Եղբայրատէրի օրով (280 Ն. Ք.) 72 Թարգմանութիւն
ձեռքով : Ճշմարտութիւնն այն է որ Աստուածաշունչը
Թարգմանուած է հելլենագէտ Հրեաներու ձեռքով ի պէտ
իրենց ազգակցաց որոնք իխտ մեծամիւ հաստատուած էին
Եգիպտոս և մուսգած երբայական լեզուն . մաս առ մաս
և այլևայլ ժամանակներ Թարգմանուեցան այդ գրքեր
աւարտեցան Քրիստոսէ 150 տարի առաջ . Տեւ. Histoire d
la littérature Grecque, par Croiset.

բութեամբ, իր շայնատարած գագաթը սլատուական ստուեր կը ձգէ պողոտաներուն վրայ։

Հաստ բունը բաւական բարձրութեամբ լերկ է ու անճիւղ, կը բարձրանայ ուղիղ («բոյճ սէրվի չի նար, աչքդ կապոյտ, յօնքդ կամար, եւն.») կեղեւը մոխրագոյն կանաչ է, տերեւներն են շայն, փոխադիր եւ թաթածեւ (palmée), հողմահարի ձեւով տարածուած ջիղերով (nervures), միաբնակ (monoique) ծառ է, այսինքն ոտքձ եւ էգ ծաղիկները կը դանուին առանձին։

Կտուղիները գնդաձեւ են ու երկու երեք թուով եքրկայն կոթի մը վրայ շարուած որպէս խոզակաշնան, երբ տերեւները կը խախին, այս սլատուղիները կը մնան ընդ երկար ճիւղերէն կտրուած, ու երբ կը շնչէ քամին, իրարու զարթուելով խորհրդաւոր ձայներ կը հանեն անտառին մէջ։ Սօսիներուն հանած ձայնէն եկած է ռուսափխն բառը։

Ի հնուց սօսին պատուուած է եւ եղած նուիրական, Յունաստանի մէջ Գաջաց ողինւրուն նուիրուած էր եւ Սպարտացիք անոր ըստուեներներուն տակ կը կատարէին իրենց մարզանքը։

Քսերքուէս Լիւդիոյ մէջ վեհապահն սոււոյ շը պաշտօն մատոյց։

Հայկազանց պատմութեան մէջ յայտնի է Մյուսեաց անտառը Արմաւիրի մէջ, որու նուիրուեցաւ Անուշաւան ու կոչուեցաւ սօսաւնուէր։

Այժմ սօսին առանց մշակութեան կ'աճի միայն ի Հայս, Կովկաս, Պարսկաստանի եւ Յունաստանի հիւսիսային կողմը։

Ժէ. գարու ճանապարհորդներն ի Պարսկաստան, Թափէնիէ, Շարուէն, Երկարքէն կը

Սօսի.—*Platanus Orientalis* L.

1. 1'. առէջաւոր ուրծ ծաղիկներ, որ Յել Յել կ'ըլլան կը Յափին յետ բեղմնաւորութեան. ինչպէս ցոյց կուտայ 1'. 2. սերմնափակաւոր կգ ծաղիկներ որ կուտան պտուղ. 3. պտուղ — 4. սերմ իր պաւտեանին մէջ :

խօսին Ապահանէն մինչեւ Նոր Զուղայ երկարող, լայն ու գեղեցիկ պողոտային վրայ, հեզար ճե-րիս, զոր կ'ընդմիջէր Զեհեհրոպի գետը եւ Ալ-լահվէրտի հրաշակերտ կամուրջը. երկու կողմը կը բարձրանային հոյակապ սօսիներ որոնց վրայ երկնքի թռչունները գլխով աւուններուն հետ սխրալի համերգութիւն մը կը կազմէին :

Հ. Քաջունի peuplier blancը կը թարգմանէ սօս, իսկ platane՝ պարոյ : Միեւնոյն սխալը կը գործէ իշխան Լուսինեան իր բառագրքին մէջ :

Ապրոյ բառը շատ տեղ յիշուած է Ս. Գրոց մէջ, թէեւ այդ բառի մասին հեղազօտութիւն-ներս անբաւական կն վերջնապէս որոշելու, այլ կը կարծեմ որ սեթի (cypres) է, յաճախ Ս. Գրքի մէջ գրուած է պարոյ բառին հետ եւ շատ անգամ լատ. cupressus եւ յն. կիպարիսսոս (cypres, հոճի) բառերուն տեղ. « Սպրդն եւ սա-րոյն եւ հոճ ի դրախտին Աստուծոյ ոչ հաւա-սարիցին շառաւղաց նորա » . Եզեկ. ԼԱ. 8 :

Միսիթար Գօշ որ լաւ կը ճանաչէ ծառերն ու տունկերը, շատ լաւ կը նկարագրէ սօսին իր պատուական առակներէն միոյն մէջ (ԺԹ.) .

« Սօսիին մօտ երկրագործները կ'ոռոգէին բամբակենիները եւ միմեանց կը պատուիրէին զգօշանայ որ մի՛ դուցէ կոխտոնն բամբակե-նիի ծառերն . սօսին աս լսելով՝ բարկացաւ որ ծառ կը կոչեն զայն, եւ ըսաւ, ինչո՞ւ ինձ նը-ման ծառ կը կոչուի ան . ես այսքան ստուար ու բարձր եմ, շատ տեղ կը բռնեմ :

Բամբակենին զայս լսելուն պէս, պատաս-խանեց եւ ըսաւ. — բարձր ես դու եւ ստուար,

սակայն անօգուտ . ոչ շինութեան , ոչ սրտուղի եւ ոչ այրելու յարմար ես . այլ թանձր ստուեր ունիս , որու համար կը թամբասուելիս աւելի քան կը գոլուելիս . իսկ ես թէպէտ փանազի եւ փոքրր , այլ բազմաշահ եմ , ոչ միայն մեծատուններուն այլ եւ աղքատներուն , տածելու , քաղելու , գործելու համար . կը լինիմ հանդերձ ինչպէս ոչխարներու ասորը եւ կտաւին վուշը ու որդերու մետաքսը , որոնցմէ ոչ ինչ ունիս դու բնաւ , բայց միայն խոզակ (1) » :

Քազ . — Բոլորովին փուշերէ կազմուած մէկ արմատէ դուրս կուգայ , մէկ քառակուսի մէթր կը տարածուի երկրի վրայ , իր արմատէն կը պատրաստեն խէժ՝ ծանօթ gomme adragante, թրք. ֆիթրա, գազի խէժ անուամբ . տեղացիք հողը կը փորեն եւ արմատին վրայ ճեղք կը բանան , կամ ցօղունը կը ծակեն , խէժը կը վազէ եւ կը չորանայ , չաբաթէ մը յետոյ կը հաւաքեն : Այս խէժը կազմուած է ծուծին (moelle) բջիջներուն եւ ծուծային շառաւիղներուն կակուղ նիւթի մը փոխուելովը :

Գօնեայի մէջ ընդարձակ առեւտուր կայ ֆիթրայի . Վարագայ , Վանայ լեռներուն մէջ շատ կայ , Բիւրտերը գազը կը հաւաքեն , եւ ֆեյկն կամ դանդաղ անուամբ կը գործածուի իբրեւ դիւրավառ նիւթ թոնիրը բոնկյնելու համար :

Կապոյտ է իր բարդ ծաղիկը ու կը թռչի , կը չորնայ եւ կ'ըլլայ փուշ :

(1) խոզակ , cocon . սօսիին կախուած կ'ըր պտուղներուն կ'ակնարկէ շերամի խոզակներուն հետ համեմատելով :

Տեուկներն են՝ 1) ցուան զագ կամ սեւ զագ,
կը ճապաղուի շատ, փուշերը, բոյնն ամբողջու-
վին սեւ է. 2) պարզ զագ, բաց թուխ, կար-
մբարակ, աւելի փոքր, նուազ կը տարածուի եւ
աւելի յարդի է :

1

Չագ.—*Astragalus tragacantha*. 1. ճաղիկը :

Չագն է ֆրանսերէն astragale սուսին իր
ուն առ սակներով :

Astragale vrai (լատ. astragalus verus) որ
Հայոց, Պարսկաստանի, Փոքր Ասիոյ գազը
astragalus gummifera, և Լիբանան, astragalus
tragacantha յիշուած Թուռնրֆորէ և Կրեւէ :

Հ. Քաջունի և Ալիշան կը յիշեն գազը
իրրեւ հոմանիշ իսպիրան և կոնի, սակայն ս
տունկերու մասին Հայրուսակի մէջ տրուած ծ
նօթութիւնը չեն պատասխաներ գազին :

Պապկերլոր կամ Պապկլոր. — muscari

Պապկերլոր.—Muscari Comosum Mill.

1. Muscari racemosum. 2. 3. պտուղ . 4. առէջ :

տունկն է, Հ. Քաջունի և Տ. Լուսինեան
կոնի պրած են ֆրանսերէն բառը թարգման
լով (muscari, մուշկ, այս տունկին գլխա
տեսակը մուշկի հոտ ունենալուն համար) :

Միարկթակ (monocotylédonée) **տունկէ շուշանազգի**, **ինչպէս սոխը**, **սխտորը**, **կակաչը**, **շուշան հսկտացը** (muguet):

Նեղ տերեւներ ունի սխտորի պէս, մէջտեղ կը շարձրոնայ ծաղկաբեր ծղօտը . մութ կապոյտ կամ մանիշակագոյն ծաղիկները, զանգակաձև. , վեց մանր ատամներով, ծղօտին ծայրը ողկոյզ կը կազմեն :

Ողկոյզը կրնայ խիտ ըլլալ (*լ. muscari racemosum*, *ail-de-chien*), կամ անօտր եւ երկայն (*muscari comosum*, *ail-de-toupet*).

Կը յիշուի իբր Արեւելքի, Փոքր Ասիոյ տեսակը *muscari moschatum* (պապկլոր մշկահոտ) **շեշնածաղիկ** :

Պապկերլորը շատ հասարակ տունկ է, ձեան հասընելէն անմիջապէս յետոյ կը բուսնի տարիլին, մաս յիսին, արեւոտ տեղեր, անուներու մէջ, չոր ջրաչտերու մէջ. սպուզը եռանկիւնի է եռախորչ :

Հայքուսակը կը յիշէ վարդապետիկ անուամբ տունկ որու պատկերն եւ նկարագրութիւնը («*Մութի ձեւով հաւաքուած մ'է մանրիկ կապոյտ ծաղկանց, վեզարի նմանցընելով զանոնք, արք փոքրիկ [ոսպաչափ] բոժոժից նմանին, այսպէս կոչուած է*»), բայց Հայքուսակի մէջ ըսուած չէ թէ ո՞րտեղ այդպէս կը կոչուի այդ տունկը :

Թանի ծաղիկ. — *լտ. delphinium*, *Ֆր. delphinelle*, *ռմկ. pied-d'alouette* կոչուած տունկն է զոր վանեցիք կը գործածեն խանի մէջ :

Հրաննկազգի տունկ է կապոյտ ծաղիկներով . **ծաղիկն անկանոն է**, բաժակը գունաւոր

հինգ փերթերով կը կազմէ բխս (éperon), պսակին չորս թերթերը միացած են իրարու, տերեւները փոխադիր, ճղճղկէն են. կը ծաղկի ամբան՝ արտերու մէջ :

Մեր բառագիրը կը թարգմանեն ղղփնակ

Թանի ծաղիկ, Դլ փնակ.—*Delphinium consolida* L. 1. սերմ

լստիններէնէն առնելով (delphinium, ղղփնի պոչի նման բխս ունենալուն համար), իբրեւ դիտական բառ կարելի է ղղփնակ գործածել :

Այս տունկին մէկ տեսակը կայ լտ. *delphinium staphisagria* L., staphisaigre, herbe aux poux որու սերմերը խաշելով՝ ջուրը կը քսեն մորթին իբրեւ դեղ ոջիլի դէմ, (թրք. մեզվիք արար. հասպրաս, գեպիպեղկասպա) :

ԽԻՑՈՒ. — Այգիներու մէջ, փխրուտ, մշակուած հողերու մէջ կը բուսնի, մինչեւ 10-15 հարիւրորդամեթր երկայնութիւն կ'ունենայ, բարակ տերեւները թարմ վիճակին մէջ կ'ուտուին, գեղին են իր բարդ ծաղիկները. տերեւին

ԽԻՑՈՒ.—*Tragopogon pratensis* L. 1. արմատը. 2. սերմը:

ցօղունին հետ միացած տեղը քիչ մը բրդոտ է, տերեւներուն մշտեղ թուքի պէս հեղուկ մը կ'ըլլայ որու համար վանեցիք կ'ըսեն՝ օճը քրկեր է:

Խինձին արմատը շատ մ.ծ չըլլար եւ ոչ շատ ուռած, ցօղունը կտրած ժամանակ կաթնալից հիւթ կուտայ:

Այս նկարագրութիւնը կը պատասխանէ *sal-sifis des prés* (լատ. *tragopogon pratensis* L.),

տունկին զոր այստեղ գտանք եւ ստուգեցինք

Մեր բառագիրք Քօշտօրով կը գնեն լա
tragopogon (այծի մօրուք) եւ ռամկերէն barbe
de-bouc անունները թարգմանելով (Նանսի
ցիք bombade կը կոչեն եւ կը ծամեն կ'ուտե
ցողունին անուշ եւ կաթնոտ միջուկը) :

Մուճուղեզը խինձի մէկ տեսակ է , կ
գտնուի խոպան ար սերու մէջ , նոյնչափ բարձ
չըլլար , բազմաթիւ տերեւներ ունի , գետնի
երեսը կը ճապաղի . արմատն է մուճուղեզը
կը որ , բոյթի մեծութեամբ սեւ կեղեւով պո
տած , եւ լի է կաթնալիյ մտով . եթէ ժամա
նակն անցնի , կը ճախանայ , ինչպէս անցա
բողկը . այդ տախացած մասին Վանեցիք կ'ը
սեն կասու (առած վանեց.ոց . եւ գրորդը շի,
եւ չըզար մուճուղեզ) :

Այս վերջին տունկը salsifis noirն ըլլալո
է զոր մեր բառագիրք զոգի կը կոչեն :

Սերաստացւոց սինձ կոչածը վանեց.ոց իրն
ձըն է :

Սզան լեզու . — Մեր մէջ եղան լեզու ան
ուամբ կը ճանչցուի (թ.ք. սրղըր սիլի) տուն
մը կանաչ լայն տերեւներով , որոնց գլխաւո
ջիւղերը խարու զուգահեռական են , հողին ե
րեսը կը տափկի . Քրանսերէն plantain moye
կոչուածն է (plante (1) , ոսֆին ներքանը , ո

(1) Plante == dessous du pied de l'homme entre les doig
et le talon (Larousse) , որ է հայերէն ներքան . Քրանսահ
բառագիրք կը գնեն plante == գարշապար , ինչ որ սխ
է , քանզի գարշապարն է talon . եւ լու սպասեցես նա

րովհետեւ ներքանի մը կը նմանի տերեւը). ոսմ-
կոքէն կը կոչուի langue d'agneau, որմէ թարգ-
մանած են մեր բառագիրքը զառնալեզու բառը .
եզնալեզու թարգմանուած է բառագրոց մէջ
buglosse (buglosse, յունարէն կը նշանակէ ե-

Եզնալեզու.—*Plantago media* L. 1. ճաղիկը :

զանն (եզու) որ շատ տարբեր տունկ մըն է bor-
raginéeներուն ընտանիքէն :

2. Քաջուռի buglosse լատ. anchusa բառին

զարեապարի, Ծննդ. Գ. 15 լատիներէն դրուած է calcaneum
և յն. փթէրմա որ կը նշանակեն talon :

Եւ ապա ել եղբայր նորա եւ ձեռն նորա ունէր թզ-
զարեապարէ Ծառայ . եւ կոչեաց զնա Յակոբ . Ծննդ .
ԻՆՑ. 25 :

Եւ Եղիցի Դան օձ դարանակալ ի ճանապարհի , հոր-
կանել զզարեապար երիվարի . ծննդոց ԽԹ. 17.

դէմ եւս կը դնէ « եզնալեզու , մանրատերեւո-
ասի ի մեզ գառնալեզու . . . յոմանց ասացեալ
է եւս քորթ կամ քորթն որ է այլ բոյս : Բայց
մեք առ որոշելոյ ի միմեանց զզանազան բոյսս ,
կոչեցաք plantain , գառնալեզու , alisma , ջղա-
խոտ , anchusa , թորթ , buglosse, եզնալեզու» :
Միայն թէ buglosse եւ anchusa մի եւ նոյն
տունկին անուններն են , մին՝ ֆրանսերէն , իսկ
միւսը՝ լատիներէն :

Plantainի շատ տեսակները կան , մարգե-
րու մէջ, ճանապարհներու եզերքը լի են . նեղ,
երկայն տերեւովը , plantain lancéolé , (ռամկ.
կը կոչուի bonne femme , herbe à cinq côtes,
oreille de lièvre) , իսկ մեր եզան շեզու կոչա-
ծը plantain moyenն է (ռամկորէն langue d'ag-
neau , plantain blanc) , լայն տերեւներով զոր
մեր երկիրը կը գործածեն վէրքերուն վրայ ,
խաշելով հիւանդոտ աչք կը խնամեն : Ծաղիկ-
ներն են հասկածեւ , վարպպոյն առէջներով ,
10-30 հարիւրորդամեթր պոկի , ծղօտի մը ծայ-
րը . սերմերը կուտան կեր թռչուններուն : Ինքը
գառն տունկ է կապող (astringent) :

Սալաձորցին կ'երգէ .

Լեզուակ անուն ծաղիկ մի կայ՝ որ կու բացուի մէջ
մարգերուն :
Ծաղիկըն մօռ մանաւուշ (մանիշակագոյն) է , նորս
կրամն է ինզնուոգոյն :

Լեզուակ, ջղախոտ՝ (սինիր օթու) Ակնեց-
ւոց շեզուով, եզնալեզու, կը նշանակեն plantain:

Շրէօ, Թ.ք. չիւիշ օքու . — Ֆրանսերէն կը-
կոչուի asphodèle (որ յունարէն կը նշանակէ
նիզակ , տերեւներու ձեւին համար) . միաբըլ-
թակ տունկ է շուշանազգի . դեղին կամ սպի-
տակ ծաղիկներ ունի այս տունկը , գիւղացիք
Վանայ մէջ մտտ տերեւները կ'ուտեն . արմա-

Շրէօ.—Asphodèle.

1. առկները. 2. պտուղը. 3. պտուղը բացուած. 4. սերմը:

տէն կը հանեն չիւիշ , տեսակ մը ստինձ որ
Չբուլ խառնած՝ կը գործածեն կաղմարարները ,
կօշկակարները , փակցունելու համար :

« Հայբուսակ » շրէշին հոմանիշ կը դնէ
Թորթ լտ . anthericum , anthéric , սակայն an-
théricը շրէշ չէ , Թէեւ շատ մօտ նմանող :

Շրէշին իբրեւ հոմանիշ կը գտնենք նոյն-
պէս Հայբուսակի մէջ քաղաղու , օղին , քոթոշ ,
Վեայիտակ , խնդի բառերը որք մեզ ծանօթ չեն :

Բուրու . — Վանեցւոց լեզուով pissenlit
(լատ. taraxacum որ՝ յունարէնէն աննուած՝ կը
նշանակէ խանգարում բուժող) տունկն է, (ա-
րար . հեկեթիպա պերրի . ռամկ . dent-de lion ,

Բուրու.—Taraxacum officinale. L.

couronne de moine , salade de taupe) : Բու-
րուն բարդ ծաղկով տունկ է եղերգեայց առ-
մէն (chicoracées) . ինչ որ ծաղիկը կը կոչուի ,
ծաղիկներու հոյլ մըն է լեզուակաձեւ (liguli-
forme) դեղին ծաղիկներով , մէջը ծակ ծղօտի
մը ծայրը . առատօրէն կը գտնուի դաշտերու եւ
մարգերու մէջ , գետնին երեսը կը տափկի ու-
նենալով շուրջանակի (en rosette) տերեւներ

եռանկիւնի առամներով . կարած ասին , կաթ-
նաճանճան հիւթ մը կուտայ , արմատ ունի եր-
կար , թուխ , զոր chicorée (եղերդ) անուամբ
կ'ազանձեն , կը խորովեն եւ խահուէի ու շո-
քուլայի մէջ խառնած կը ծախեն :

Գարնտն առաջին բանջարներէն մին է ,
մասաղաշ տերեւներն աղցան ըրած կ'ուտեն ,
մաքրողական է եւ միջեցուցիչ , որու համար
Ֆրանսերէն կը կոչուի pissenlit , շտան :

Մշակութեամբ կը ստացուի barbe-de-ca-
pucine որ բուբու է , միայն թէ տերեւները
հողի տակ ծածկելով՝ իրենց կանաչութիւնը
կտրուած եւ եղած են սպիտակ :

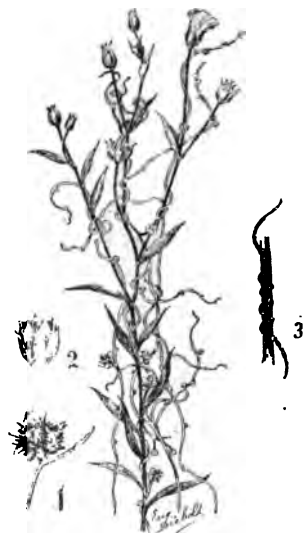
Բուբուին հոմանիշ նշանակուած են նար-
նճուկ (Հ. Գալուսի) եւ կուաքանջար (Գ. Լու-
սինեան) սակայն ճարճուկն է eruca sativa L..
roquette որ է մանանեխի նման տունկ խաչա-
ձեւներու տոհմէն . իսկ կուաքանջար , հեղի-
նաակներու բացատրութեանց նայելով չնչանա-
կեր pissenlit : Հ. Ալիշան Հայբուսակին մէջ
կը գրէ ասոր մասին . « բուսարանք եւ բնա-
խօսք տարակուսին ինչ ըլլալուն եւ պէսպէս
կարծեն , ոմանք այլ համարին թէ ըլլայ l. ta-
raxacum ֆ. pissenlit » :

Բուբուին մանր սերմերն ունին իրենց վե-
րեւեցունք նրբաթելի (aigrette) զոր հովը կ'առ-
նէ կը ասնի հեռուն ամէն կողմ տարածելով եւ
առյուպէս ապահովելով ցեղին կեանքն ու յարա-
ստեակութիւնը :

Առարաղարցիք սասանայի նրագ կ'անուա-
նեն այդ հողմավար սերմերն . իսկ վանեցիք ,

պանդուխտ ժողովուրդ , բազմին հողմէն ցիրոս —
ցան , իրենց կեանքին պատկերը կը տեսնեն —
նոր մէջ եւ կ'անուանեն զայն իսպարաքեր , լո —
բերող :

Գայուկ . — Պատահարոյժ տունկ մըն է ,
թել թել կը փաթթուի առուոյտին (luzerne) ,
կորնզանին (sainfoin) , կրիճնակին (panicau) —
վրայ , ծծակներով կը կառչի եւ կը ծծէ իր —

Գայուկ կսաւի վրայ.— *Cuscuta densiflora* S. W.

1. Ճաղիկներու հոյւ . 2. Ճաղիկ առանձին . 3. Ճճակները :

պէտք եղած սնունդը անոնցմէ եւ կը չորցուն —
պանոնը . գայլուկները չեն կանաչ խոտ , աջ —
կարմրագոյն , անճերեւ , թել թել , մանր ծա —
ղիկներ ունին սպիտակ կամ վարդագոյն ե —
անկոթ (sessile) :

Գայլուկը ֆրանսերէն կը կոչուի cuscute որ ըստ բրէն ֆուշուք լատէն ծագած է (յուն. ֆուշուքս) :

Ռամկերէն կը կոչուի tignasse (անկարգ ելք), chevelure du diable (դելի ձար), barbe-moine, cheveux-de-Vénus եւն :

Գլխաւոր տեսակներն են .

Գայլուկն անուշահոտ (cuscute odorante) 'աղիտակ ծաղկով' որ մշակուած առուույտին աստառարոյծն է . գայլուկն մեծ (cuscute majeure), եղիճին , կանեփին վրայ . քիւմին գայլուկը (cuscute du thym, épithyme, ալքիմոն . ըստ . կֆիքիմոն), թիթեռնակերպներուն , ըրցին , ցախին վրայ :

Բոլորն ալ վնասակար են , սերմ տալէն ստաջ պէտք է այրել , ջնջել զանոնք : Հ. Բուենի իբրեւ հոմանիշ կը դնէ գաղձն , զոնաւուր :

Խոնդառ . — Հասարակ տունկ մըն է ի Լան , ֆրանսերէն կը կոչուի molène (լատ . verbasum , աղաւաղում barbascumի = barbu , քոնչները մազոտ են , թրք . սըղըր գույրուղը) զու մէկ տեսակը ծանօթ է bouillon blanc (լ . verbasum thapsus L.) անուամբ :

Խոնդատը խոտ է , մէկ , մէկուկէս մէթր արձրութեամբ , ունի խոշոր տերեւներ փոխափր , որոց մեծութիւնը կը նուազի հետզհետէ : Ետնէն վեր բարձրանալով միակ ցողունին երկայնութեամբ . ստորին տերեւները , ամենէն ճեղք , ծակծկուած են . ծաղիկները , առ հասարակ դեղին , երբեմն կարմրախառն եւ խատու-

տիկ , անկանոն են ձեւով , հինգ թերթ ունին ,
հինգ անհաւասար առէջներ որ մազոտ են :

Տեսքը տփեղ է եւ անշնորհ , բայց ծաղիկ-
ներն են գեղեցիկ եւ վանեցիք կ'ըսեն իբրեւ
առած . « Ի՞նչ խոնդատ , ի՞նչ իւր ծաղիկ » :

Խոնդատ.—*Verbascum thapsiforme*

1. ծաղիկը . 2. ծաղկին կտրուածը . 3. պտուղը . 4. առէջը :

Երբ ցողունը կը փայտանայ աշնան , գիւղացիք
իրենց տանիքը ծածկելու կամ վառելու կը գոր-
ծածեն (գիւղացւոց տուները հողի տակ են) :
Կը ծաղկի յուլիսին , օգոստոսին :

« Հայրուսակ » եւ Հ. Քաջունիի բառագիրքը
խոնդատին հոմանիչ կը դնեն նոյնպէս եզան
սագի (Թք. սղղր գույրուղու) , ձկան մահա-

Դաս (արար. մանի գեորե) քանզի եթէ ճմլե-
լտով՝ ձկան աւազանի մը մէջ ձգուի, ձուկերը
կը սասակին :

Խոնդասը կը գործածուի բժշկութեան մէջ
իբրեւ քնացունող, հանդարտեցուցիչ. տերեւ-
նեբէն ղափա (cataplasme) կ'ընեն կակղացուցիչ,
Ժաղիկները տաք ջուրի մէջ ձգելով (infusion)
կը խմեն իբրեւ հաղի դարման :

Երիժնակ կամ երնցակ. — Վանեցւոց ե-

Երիժնակ.— *Eryngium campestre* L.

Երիժնակը փուշ է տերեւներու. ծայրը, 30-40
հարիւրորդամեթր բարձրու թևամր. անմշակ, կ'որդ

(jachère) հողերու մէջ կը բուսնի. ցողունը տերեւներէն մերկացունելով՝ աղ ջրի մէջ կը պահեն, ձմեռը կ'ուտեն պահք աուր իբրև աղանդեր՝ գայն կեղեւելէ յետոյ, ծաղիկը կապտագոյն եւ փշով ծածկուած է :

« Հայրուսակ » ի մէջ կը գտնենք երիժնակ բառին դէմ. « փշալից բանջար . որձայ անեփ ուտի . արմատն բժշկարար է վիրաց » :

Երնջակ անուան տակ « Հայրուսակ » ի մէջ կը գտնենք. « Ար. գարսանաք , թ.ք. իպրեհիս թիֆեհի , (հիմայ պուղա թիֆեհի այլ ստեն) , ջեղուցեղ լինի : փշոտ խոտ է . եւ որուն ծաղիկն սպիտակ է՝ այնոր ըղջու խնձոր կուտան . եւ տերեւն տափակ է . Հայք երնջան ասեն , եւ ինքն ի քարոտ եւ չոր տեղեր կուբուսնի , յառաջն տերեւն ի գետինն կու ճաւղի , եւ կանանչ եւ պինդ կու լինի . յորժամ մեծանայ՝ փուշ կու լինի սպիտակ , եւ երկայնութիւնն մէկ թիզ եւ այլ աւելի . եւ ծաղիկն ըսպիտակ կու լինի , եւ ծաղիկն ծայրն ի սպիտակութիւն կու քշտէ . եւ , ի բլորն վեց փուշ ունի , եւ տակն ամուր է . . . » (Ամիրտովլաթ) : « Արմատէն վերի հաստ մասը կեղեւելով կ'ուտան մեր երկրացիք եւ ստեպղինի համով է կ'ըսեն » :

Այս երիժնակն կամ երնջակը , Ֆրանսերէն panicaud , լատ. eryngium կոչուած տունին է :

Eryngiumը (երնջակ կամ երիժնակ) հովանակերպ տունկ (ombellifères) է, սերեւներն են փշոտ, բաժակը փշոտ ատամներ ունի, որոնց վրայ կը դանուի ծաղիկներու հոյլ մը փնդածեւ եւ

գրեթէ անկոթ , շատ տեսակները կան , գլխա-
ւորն է լատ. *eryngium campestre* L. (Ֆր. pani-
caut champêtre, ռուսկ. panicaut à 100 têtes,
barbe de chèvre, շարժում Roland (կամ roulant
որովհետեւ հովը կը խլէ եւ կը թաւալէ գետինը
կրտոր չորցած է) . ծաղիկները սպիտակ կապ-

Agrimonia eupator L. նրեմակ 1. ծաղիկը 2. պսակը :

տափայն են . կը ծաղկի յուլիսէն սեպտեմբեր :

Հին ժամանակ *eryngium campestre* ար-
մատը կ'ուտէին Ֆրանսայի մէջ :

Պարտէզներու մէջ իբրեւ զարդ կը տնկուի
Ալպանաց տեսակը *E. Alpinum* L. :

Հ. Քաջունի, Ալիշան եւ Լուսինեան (որ

անչուշտ առաջիններէն ընդօրինակած է) կը սխալին երիժնակը կարծելով տարրեր երեջակէն (eryngium) եւ զայն անուանելով aigremoine (agrimonia) տունկը :

Aigremoineը որու ծանօթ տեսակն է լա. agrimonia Eupatoria (Եւպատոր Միւրգաստ , պոնտացի թագաւորին անուամբ որ առաջին անգամ գործածեց այս տունկը) , անփուշ տունկ է վարդազգի, գեղին ծաղիկներ ունի հասկածեւ շարուած 30.5) հարիւրորդամէթր բարձրութեամբ ծղօտի մը շուջը : տերեւները , 5-9 տերեւիկներու բաժնուած կանաչ մոխրադոյն են ներքեւի կողմը , մորենիի (ronce) տերեւներուն կը նմանին , կ'աճի ճանապարհներու երկու կողմը , մարգերու եզերքը :

Բժշկութեան մէջ կը խաշեն ու կը գործածեն իբրեւ պնդեցուցիչ , խաղաղ կ'ընեն (gar-garisme) անով կամ վէրք կը լուան :

Արար. կը կոչուի զաճիչ , Թ.ք. գոյուն օրու , յն. եւփաքորիոն :

Բող, Քերմաղ, Բողիկ. — Վանայ մէջ շատ կայ . յեռնային տունկեր են , միեւնոյն հովանակերպներու (ombellifères) տոմէն :

Քերմաղը 1-1 1/2 մեթր բարձրութիւն կ'ունենայ , թունաւոր չէ , ձիերու կերակուր կ'ըլլայ . բաւական ծանօթութիւն չունինք կարենալ որոշելու համար :

Բող , ահա՛ այս տունկի մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները . մինչեւ մէկ մէթր բարձրութիւն կ'ունենայ , տերեւներն են շատ ճզճղկէն , հաստ ցօղուններ ունի . Գարսապէս

Չրի մէջ կ'եռացունեն դառնութիւնն առնելու

Բող.—*Ferula assa foetida* L.

1. ասեղաւոր ամուլ ծաղիկ. 2. սերմնափակաւոր ծաղիկ. 3. սերմ:

Եստ մար . կ'աղեն եւ պահոց օրեր կ'ուտեն: Ար-
մատէն կը հանին հեղեղ , թանձր լուլ մը , զոր

կը գործածեն ոչխարներու վէրքեր , մասնաւորապէս ոտներու ճեպաղ դարմանելու :

Տ. Խ. Լեւոնեան Առտէր կզգիի մասին յօդուածին մէջ կը գրէ , « կանաչնորուն մէջ գլխաւոր տեղը կը բռնէ « բող » կոչուած հաստատուն բոյս մը , որ մանրաթելերէ բաղկացեալ շատ խոշոր տերեւներ եւ դեղին ծաղիկներ ունի , եւ ամենէն առատ գտնուելով ու մէկ ծնկաչափ բարձրանալով կը քաղուի իբրեւ ճրմեռնային կեր ոչխարաց ու գոմէշներուն եւ դուրս կը հանուի նաւակով » :

Ինճիճեան կը նկարագրէ այսպէս , « բանջար եռաչաւիղ ծանրահոտ , ունի եւ ի միջի բուն սերմնաբեր , զոր ի բաց սուտա՝ զշառաւիզսն խարշեալ թողուն ի ջուր , սու ի բառնալ զհոտ . ապա սրկանեն ի ջուր աղի , որ տուէ մինչեւ յաշուն . իսկ զարմատ նորս մինչդեռ է ի գետնի՝ ընդ մէջ հատեալ՝ գնին անօթ սո նովաւ , ի հաւաքել զկաթնաման հիւթ նորս (որ կոչի բողիւն) որոյ հոտ զօրաւոր գոյով սաստիկ , ի գործ ածեն նովիւք ի սատակումն որդանց դմակաց խաշանց » :

Հայբուսակ քոխ , բիխի , պող , բոլի (անշուշտ գրչալիլի սխալ չ , դ ի տեղ) , անուննբու տակ կը նկարագրէ մի եւ նոյն տունկը . այս անուններու տարբերութիւնը տեղական զանազան հնչմանց արդիւնք է եւ ըստ արեւելեան եւ արեւմտեան հայերու ք կամ պ տառով գրուած (1) :

(1) Վանեցիք այս սունկը ըստ պոլսական հնչման պէտղիս կ'արտասանեն :

Այս նկարագրուած տունկը կը համապատասխանէ fêrule հովանոցակերպ տունկերուն որոնց մէկ տեսակը կուտայ asa foetida խէժը կարմրագոյն , սխտորային չար հոտով ու դառնահամ . Հոռոմայեցիք այս խէժը կը գործածէին իբրեւ համեմ . վէրքերը դարմանելու համար լաւ է :

Asa foetida զոր արաբերէն կը կոչեն ան-ճորտան (officine de Dorvault), հայթիք . պրո-ռէնճուզե . թք . գրչորդ , բողիճն է . Այս խէ-ժերն արեւելեանն են ու ժամանակին մեծ ա-ուելատուրի նիւթ են կղած իբրեւ դեղ , ուստի եւ . Արեւելքցիք երկարատեղն ծածկած են անոնց ծաղուժը եւ անուններու մասին շփոթութիւն տեսողի ունեցած է . նոյն իսկ առասպելներ յօ-րինուած են անոնց վրայ . asa foetidaն հին բը-ժշկարաններու մէջ կը կոչուի նոյնպէս stercus diabolii, շէյրան պօզու , սատանայի աղը (Աի-Քիռն արմենիոն յոյն նեղինակներու) :

Թուանըֆոր , ֆրանսացի բուսաբանը իր Արեւելյա ճանապարհորդութեան մէջ տեսած եւ ստուգած է :

Այստեղ կը նշանակենք fêrule կոչուած տունկերու նկարագրիւններն :

Դեղին ծաղիկներ ունին, հովանոցին կողմ-նական հովանոցիկները (ombelle) աւելի փոքր են , յաճախ ամուլ եւ կեղրոնական հովանո-ցակէն աւելի երկար , թիւ թիւ , ճղճղկէն սի-րեւներ ունին :

Ծաղկին բաժակը 5 փոքր ատամներ ունի , պսակին թերթերը ձուածեւ են եւ սմբողջ (en-

tiers) . պտուղն ունի բազմաթիւ խտտուղւոր գծեր իր վրայ :

Asa foetida (բողիճ), galbanum (քաղբան, մաղթն) opoponax (ոպան) խէժերը իրարու նմանող, գրացի տունկերէ կը հանուին, գրքերու մէջ իրենց անունները շփոթուած են :

Հ. Քաջունի կը նշանակէ . « séséli , բող , բողիկ , սեւիթասն , ոմանք զանունն բող , բողիկ տան տնկոյն caucale » կ'աւելցունէ . « Իսկ férule կը կոչէ թոխ . ինչպէս որ asa foetida կը քարգմանէ չարհոտ , մաղթն , տճ . զասնր :

Բող եւ թոխ նոյն բաներն են , իսկ բող չկրնար ըլլալ ոչ sé éli եւ ոչ caucale , որոնք սպիտակ կամ կարմրագոյն ծաղիկ ունին , մէկ բուսաբանութեան գրքի մէջ նշանակուած է որ խէժ կուտան :

S. Նորայր Բիւզանդացի asa foetidային նմար կը գրէ . « խէժ ինչ խտտորահոտ եւ դանակաւ ծորեալ ի նարդէս (férule) տնկոյ կամ բեքերդէ (silphium) , սւպան (?) . չարհոտ (?) . պարսիկ կոչոյ : »

Թուոնրֆոր իր Արեւելքի ճանապարհորդութեան մէջ հանդիպած է բողիճն զոր կը կոչէ ferula orientalis, ferula assa foetida (ըստ Պուսսսիէի F. narthex) : Քաղբան, մաղթն տուող զներն են ferula galbaniflua եւ rubricauli : Bois կը բուսնին ի Պարսկաստան :

Մեղրանուց . — Ստարազարցիք այսպէս կը կոչեն lamier շրթնաւոր տունկը եւ ի մասնաւորի lamier tacheté (լտ. lamium maculatum) որ կը բուսնի փոսերու, ցանկերու եզերքը . ալ —

դաքը կը ժողովեն այս ծաղիկը՝ վիճակին, վար-
դավառին, պսակներ կը շինեն ու դիրենք, եւ
փայտի մը վրայ շարուած ջրալից՝ սաներ անոնց-
մով զարգաւ ելով դրնէ գուռ շրջելով՝ կ'երգեն:
Այս ծաղիկի պսակին սպիտակ ծայրը շատ անուշ
է մեղրի նման, տգայք կը փրցունեն եւ կը
խածնեն, կ'ուտեն:

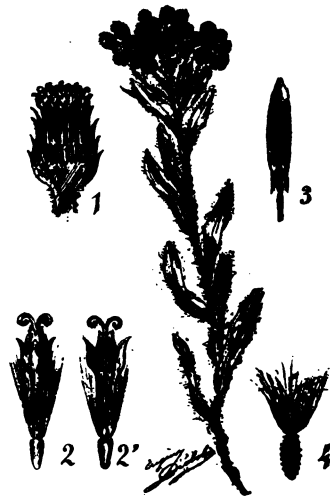
Մեղրանուռ—Lamier

1. ծաղիկը. 2. ծաղկին կտրուածը. 3. առէշը. 4. ծուարանը:

Անբառամ. — Մեր բառագիրք առ հասա-
րակ անբառամ կ'ըսեն amarantheին(1) որ ա-

(1) Հ. Քաչունիի եւ «Հայուսակ»ի մէջ իբրեւ amaran-
the ի ծաղիկ դրուած պատկերը tussilage կոչուած տնկին
ծաղիկն է որու տերեւները ծաղկին հետ չեն երեւան զար.
տերեւները դրուած են խոճիկ բառին դէմ:

ըաղաղի կատարի նման ծաղիկ մըն է կարմիր մանրչակագոյն եւ կուտայ մանր սերմեր, մեր երկրի անքառանը Փրանսացիք immo telle կը կոչեն . բարդ ծաղիկ է որու մանր դեղին թերթերը կը չորնան եւ կը մնան այնպէս, բուսաբանօրէն helichrisum եւ xeranthemum տունկե-

Անբառամ.— *Helichrisum arvense* DC.

1. ծաղկին հոյլը կտրուած . 2, 2', ծաղիկ մը եւ իր կտրուածը . 3. առէչներու խողովակը կտրուած . 4. սերմը :

բու տեսակներ են : Immortelle d'Orient (*helichrisum Orientale* Gaert.) ըսուածը առատօր, կը մշակուի Նիսի կողմը մետեղական պսակներու համար : *Xeranthemum annuum* L. ըսուածըն ունի սպիտակ կամ մանրչակագոյն ծաղիկներ :

Նարկիզ, narcisse. — *Ովիդէս* (Ovide, Métamorphoses III. 5 et 6) կը պատմէ թէ, Կեփիս զեփին (*Աթէնքի մօտ*) ևւ. *Լիրիոպա յաւերժահարսին որդին*, Նարկիզ, չքնադադեղ պատանի մըն էր, ամենքն իրեն զարնուած էին ևւ արհամարհանքով կը մերժէր բոլորին սէրը. Արձագանք

Նարկիզ.—*Narcissus poeticus*, L.

յաւէրժահարսը , անոր սէրէն սրտաբեկ ու վըշտահար, հալ ու մաշ եղած՝ ձայնը միայն մնաց, ևւ իր կմախքն՝ իբրև ժայռ : Օր մը Նարկիզ որսէ դարձին հանգչեցաւ վճիտ աղբւրի մը եզրը ևւ հոն ջրին կոհակներուն մէջ տնանելով իր աճնման երեսը , սիրահարեցաւ իր ստուերին ու այլ ևւս չկրցաւ անկէ զատուիլ . անկարող տե-

բահալու իր սիրոյ առարկային , ինքզինքը ըս-
պաննեց . մեռած՝ կ'ըսէ առասպելը , կը նայէր
միշտ Ստի.քսի յաւիտենական ջրերուն մէջ :
Դի.ք ղինքը փոխեցին ծաղկին՝ որու պատկերը ,
կ'ըսէ Ովիդէս , գարնան կը ցոլանայ ջուրին մէջ
եւ յետոյ կը թառամի ու կը մեռնի :

Հիւրմիւզեան իր Վրոյրի Բուրաստանաց մէջ
կ'երգէ այս բանաստեղծական նարգիսը :

Ամիրտովլաթ եւս կը նկարագրէ նարճիսը
« մէջը դեղին , դուրսն սպիտակ » . այս բոլոր
նկարագրութիւնները կը պատշաճին *Լիննի*
*narcissus poeticus L.*ին (նարկիզ պուէտնեբոււ)
որ միարթակ տունի է անարիզիանեբոււ (չգի-
տամ(1)) տունին վեց սպիտակ թերթերով որոնց
կեղրոնը կը գտնուի աչք խառուտիկ , դեղին ,
կարմիր կէտերով պիտակուած , որու համար կայ
պարսկերէն ասացուած *նեդիզ չեշնաե* (նարկի-
զանման աչք(2)) : Վանեդիք նարկիզը կը կոչուին
բարդի սասպահ (առաւօտեան վարդ) :

Իսկ ինչ որ շատ տեղեր հայ ժողովրդին
մէջ *նարկիզ* կը կոչուի , ֆր. *souci* , յա. *calen-*
dula անունով բարդ (composée) ծաղիկն է *դե-*
ղին , մէջտեղը՝ խողովակածեւ (*tubuliflore*) որձ ,

(1) Գլխողներ *amaryllis*ը ճանչցան մեր երկրի չգի-
տամը և ոչ թէ , ինչպէս կը կարծէ Տ. Նորայր Բիւզանդայի ,
*hémérocalle*ը , լեղին շուեան (Վանեցւոց զամպի ըսածը
արդեօք) : Զգիտամն (*amaryllis*) ունի սոխարմատ (*bulbe*) ,
*hémérocalle*ն ունի ուռած ստորերկրեայ ցողուններ (*rhizomes*
tubéreux) :

(2) Արաբերէն *նարճիս* փոխաբերաբար կը նշանակէ
աչք :

եւ շուրջանակի լեղուակածեւ (liguliflore) էք
եւ պազարեր ծաղիկներով :

Տերեւները փոխադիր են եւ երկայնածեւ ,
ծաղկի հոյլերն (capitule) առանձին ծաղկաբեր
ծղօտին ծայրը , պատասն է կիսագնդածեւ . բո-
լորախքի պտուղները խիստ կոր են . անախորժ
է հոտը :

Ժամանակով տերեւները կը գործածուէին
իբրեւ դեղ կոծիծի եւ նաւորի , ծաղիկներուն
խաշածը (décoction) կը նկատուէր իբրեւ դեղ
խայի (scrofule, սրտանա), դալուկի (ictère, սա-
րըլըզ) եւ մանաւանդ իբրեւ քրտնեցուցիչ եւ
դաշտանաբեր : Իսկ այժմ կը ծառայէ քրքումը
խարդախելու , ինչպէս կանճրակը , ու կարագը
ներկելու :

Հ. Քաջունի souci ծաղիկը կը կոչէ ցինգ ,
ինչ որ սխալ է . ցինգ բառը յիշուած է հետեւ-
եալ անդերը մեր նախնեաց գործերուն մէջ . Ս.
Գրոց արտաքոյ կանոնի Իմաստութիւն Սիրա-
քայ (Խ. 16.) գրքին մէջ . « Յինդ առ ամենայն
ջրով յեզեր գետոյ՝ յառաջ քան զամենայն խոտ
խլեսցի » . Մխիթար Գօշի ԼԳ. առակին մէջ
(Վեհեստիկ 1854) , ուր կը յայտնուի թէ ցինկը
« ծիւրեալ է դեղնութեամբ » ու գերանդիներու
սուրը կը սրուի իրեն եւ փնդածաղիկներուն ,
կորնգանի , խոլորձին , կապոյտ առուոյտին , սէ-
զին եւ ասոնց նմաններուն համար :

Սալաձորցին ալ կ'երգէ . « Յինկն դեղին
ծաղկի , ցնծայ փայլէ մէջ ջրերուն » :

Ինձ կը թուի որ populage, լա. caltha
palustris L. ըսուած սուռնկն է ցինգը որ կը

բացուի դեղին պայծառ գարնան , սուրիլ , յիս ամբաներուն շրերու եզրերը . դառն է վնասակար մարդերուն . իր լաջն տերեւներն

Caltha palustris L.—Ցինգ ?

փայլուն , սրտաձեւ . ցողունին վրայ եղած տե
րեւները փոքր են ու անկոթ , ցողունին կցուալ

Populage, caltha palustris L. ստունկ
աամկորէն կը կոչուի souci d'eau եւ անշուշ
այս բանն է որ թեղադրած է Հ. Քաջունիկ
souci(1), ցինգ կոչել .

(1) Տ. Նորայր Բիւզանդացի souci վաղեմիկ կ'ալ
ուանէ :

մ.
է 1
բն 9

Իտարին, Իտար. — Այս բանն անուած է անշուշտ արաբերէն զա'րարէն(1) (Dict. franç.-arabe, F. Gasselín; — arabe-franç, Kazimírski)

Calendula, վաղենիկ (բստ Տ. Նորայր Բիւզանդացիի). —
1. ճաղիկներու հոյլ. 2. պտուղ :

ն.
ն.
լը
=

Եւ. կը նշանակէ *sarriette* կոչուած շրթնաւոր սուտնկը . լատիններէն կը կոչուի *satureia*(2).

(2) Երբայեցերէն զսքար կամ սաքար կը կոչուին բազմամիւ շրթնաւոր տնուշահոտ տունկեր եւ արաբերէնն ալ ունի նոյնպէս սաքար . սաքուր. = espèce d'origan ou de Uym սաորերէն էսքրո=ծամբին, *sarriette*.

(3) Կը յիշեն լատին հեղինակներ , ի մասնաւորի Ուլիսիոս Նազօ, Քրիստոսէ դար մը առաջ (Ars aratoria, 3. 415.) Martial . (3, 75). Պղինիոս բնապատում :

Մաթրին, *qu'paur*, *շաքո*, *satureia նոյն*
ծագումնն ունին եւ կը նշանակին միեւնոյն
սունկը . յունարէն կը կոչուի *թիմբրա* (*thym-*
bra)(1) *ասկէ առնուած է անշուշտ հայերէն զամ-*
փուռ բառը որ կը նշանակէ ծաթրին :

Մաթրին.—Satureia Hortensis L. 1. 2. ծաղիկը :

Մեր բառարանները, Քաջունի, Լուսինեան,
Աշիշանի Հայրուստիկը կը նշանակեն ծաթրին—
thym, serpolet (թիւմ, ուրց), որ արդարեւ շատ
մօտ է sarrietteին :

Յետ քննութեան այն եզրակացութեան հաս-

(1) **Պետրոն** (*Petronius arbiter sat. 135.*) **Վիրգիլիոս**,
Մեակակաճ (*Virg. Georg. IV. 39.*) կը յիշեն ծածրինը յուն-
նական *thymbra* անունով . կը փափագէի գիտնալ թէ ինչ-
պէս Սարգմանած են ՄիսիՍարեանք Վիրգիլիոսի մէջ :

առձ էի որ մեր ծաթրինն է արարական զա-
րարը եւ լատին sat. reiaն . ապահով ըլլալու
համար ուղղարկեցի sarriette եւ նմանորինակ
չբժնաւոր տունկեր Վանեցի , Սերաստացի եւ
Ատարագարցի տեղիակ անձերու որոնք բ՛լորն
ալ իբրեւ մեր երկրի ծաթրինը ցոյց տուին sar-
rietteը լատ. satureia hortensis L.

Թիւմ.—Thymus vulgaris L. 1. ճաղիկը :

Ամիրտովլաթ կը գրէ (Հայբուսակ.թ. 1172)
« Ծաթրինը երկու ազգ է . մէկը վայրի(1) եւ
մէկը անուոց(2) . . . լատն այն է որ տերեւն ի
զուֆայի(3) տերեւ նմանի » :

(1) Satureia montana L. (2) Satureia hortensis L. (sar-
riette). (3) որ է զոսպ hyssop լատ. hyssopus.

Ծաթրինը չրթնաւոր տունկ է եւ ունի չրթնաւորներու նկարագիրներն . տերեւները ընդդիմադիր, նեղ եւ երկայն են. ճիւղերն ընդդիմադիր, այսինքն՝ ցողունին երկու կողմէն ծնունդ կ'առնեն միեւնոյն կ'տին վ. այ :

Ծաղիկները մանր, բաց վարդագոյն են, պսակը երկու մասի, շրթունքի բաժնուած է . չորս առէջ կայ պսակին խորը : Շատ անուշահոտ տունկ է ինչպէս սուհասարակ չրթնաւոր տունկերը, թլւմ, ռե՛ան, թուրինչխոտ, մարգանկոչ, զոպայ : Այս տունկերու սնուչ բոյրը յառաջ կուգայ տերեւներուն եւ բաժակին վրայ գտնուող դեղձային մազելու մէջ որ կ'արտադրեն քաիւր, ռետնային-խէժ եւ ցնդողական իսկու-թիւն մը (essence volatile) . այս ցնդողական իւղը կազմուած է ջրածինէ եւ բնածուխէ : Տունկերը կը սնանին բնածուխով զոր տերեւներու կանաչ նիւթը (chlorophylle) կը զատէ բնածուխական թթուէն(1) (acide carbonique), արեւ-

(1) Առհասարակ կ'ըսուի որ տունկերը, կենդանիներու հակառակ, բնածխական թթու կը շնչեն եւ թթուածին դուրս կուտան, բացարձակ սխալ է այդ . « բոլոր սպրող էակները, կենդանի կամ բոյս, կ'առնեն թթուածին շնչատուծեամբ եւ կուտան բնածխական թթու » . իսկ տունկերը կը սնանին բնածուխով (carbone) . իրենց սննդեան հարկաւոր բնածուխը կը գտնեն օդին մէջ . այս սննդառուծեան պաշտօնը կը կատարուի տերեւին կանաչ նիւթով եւ այդ պատճառով ալ կը կոչուի կանաչանիւթային պատճառ (fonction chlorophyllienne) որ միայն կարելի է լոյսին ազդեցութեամբ :

Լոյս ցերեկով բոյսը թէ կը շնչէ եւ թէ կը սնանի, որով՝ շնչատուծեամբ դուրս տուած բնածխական թթուն կա-

ուն լոյսին սզդեցութեամբ . արդ շրթնաւոր
տունկերն , ինչպէս ծախրինը , այդ բնածուխին
մէկ մասը կը գործածեն ջրածնի բնածխակը
(carbure d'hydrogène), իրենց անուշահոտ իւզը,
պատրաստելու . առանց լոյսի, արեւու . չին կըր-
նար կատարել այս գործողութիւնը , այդ պատ-
ճառաւ է որ առհասարակ անուշահոտ տոնկերը
մանուշանդ շրթնաւորները , լեռներու վրայ կը
տաքածուին արեւդէմ տեղեր եւ յանկարծական
ցուշտերէն պատսպարուելու համար , կը փոք-
րանան , կը ճապողին , կը կծկուին , կը պսո-
կին քոզցես չոր հողին երեսը , մերթ սուրացող
քաւիներուն արչաւանքէն ճողպրելու համար .
կիւտնքի պայքարն է , իւրաքանչիւր կը պաշտ-
պատէ իր անձն ինչպէս կարող է :

Կարնուկ . — Կաթնուկ կը կոչուի Ատա-
բաշարցոց լեզուով eupho be(1) անունով տուն-
կը որու մէկ տեսակն է euphorbia orientalis L.
Թուրքերէն սիւրքիւշէն . հայ հեղինակներ կար-
նուշկ անունով պատուական կերպով նկարագ-
րած են այս տունկը որու ամենէն գոյզն վերքը

նաչ նիւթին կողմէ վար կը դրուի և վերջնական արդիւնքն
այն կը լինի որ տունկը թթուածին միայն կ'արձակէ .

Իսկ գիշերը , բանի որ սննդաուժեան պաշտօնը կը
դաշդի թթուածան օէջ , տունկը կը շնչէ միայն . այսինքն .
Թթուածին կ'առնէ և բնածխական թթու կ'արտաշնչէ . ա-
տոր համար է որ վստասկար է տունկեր պահել պատկելու
սենեակի մէջ :

(1) Euphorbe յատուկ անուն է . որով հայերէն ա-
վախփի : Euphorbus Մաւրիտանացոց Յուրայ Թագաւորին
բժիշկն էր : Արաբները օձի խայթուածին ղեղ կ'ընէին
այս տունկը . արաբերէն "Էրփիուսն :

կուտայ կաթնաման հիւթ դառն , մտծ
զոր կը գործածեն իբրեւ դարման կոծիծի
րուք) . նոյն ընտանիքէն են հնդիկ լուղի
տունկը եւ տոսախը :

Սալաձորեցին կ'երգէ . « Կաթնու կի ծ
է դեղին , գոյնն է գլուխ դեղիններս ն » :

Կաթնուկ , Ափարտիի — *Euphorbia orientalis*

1. ճաղիկը . 1' սերմնափակ . 1'' առկններ :

ուանձտեանց Մանանային մէջ կը գրէ . «
նուկ որ եւ իշու կաթնուկ . խոտ սրոյ
սաստիկ դառն է . գործածեն իբրեւ դեղ
« Կանչողն իշկաթնուկն է » կ'ըսէ Ա
վարդապետ (Հայրուսակ Թիւ 868) .

կանչող, կաղանչան:—euphorbe, «Ճիպրիմն, որ է կաղընճանա, որ է թ. Սիւթլիւկէն, խոտ մն է, նօսը կեզեւ ունի եւ կաթն ունի » Աւիր-տողլաթ) :

Ուրիմն կաթնուկ, իշկաթնուկ, ափարփի, կանչող, կաղանչան միեւնոյն euphorbe, tithy-male տունկն են կամ սնոր զսնագան տեսակ-ները :

Ափարփիներու տեսակներուն թիւը 400ր կ'անցնի, տարածուած են բարեխառն կլիմանե-րէն մինչեւ այրեցեալ գօտին . հրաշալի օրինակ մըն են միջավայրին յարմարութեան . մինչդեռ հիւսիսային բարեխառն երկիրներու մէջ ունին լաւն տերեւներ, հասարակածային տաք անջրդի հողին վրայ ադամաթուղներու (cactus) նման կ'ըլլան անտերեւ, չկորսնցնելու համար ջուր սարտանչութեամբ . իրենց մէջ գտնուած սեռ-նային մածուցիկ կաթը կը լինի պաշար դժուարին օրերու համար :

Սուեղ . — Falcaria, լատ. falcaria Rivini.
— առաջին բանջարեղէններէն մին է Վանեցի ող-ջօղունը ինչպէս նաեւ տերեւներն իրրեւ աղցան կ'ուտեն մարտ, ապրիլ ամիսներուն երբ դեռ թարմ է, չէ « տախացած » . Սուեղը կը սա-ւզակին եւ կուտեն ոմանք :

Գտայ այդ տունկը այս տեղի բուսաբանու-կան պարտղին մէջ եւ Վանեցիներու եւս, որոնց ուղարկած էի, ճանչցան զայն :

Երնջնակի նման եւ սնոր դրոցի հալանո-ցակերպ տունկ է սպիտակ ծաղիկներով . կը ծաղկի յուլիս, օգոստոս ամիսներուն կը ալին

դաշտերու մէջ , կ'ունենայ մինչեւ կէս մեթր բարձրութիւն . տերեւները բնորոշ են , նեղ ու երկայն , երեք հատուածներ ունին սղոցի նման մանր ու կանսնաւոր ատամներով , թաղանդա-
յին եզերքով , տերեւներու եզրը յաճախ գերան-
դիի նման կոր է (falcaire, լատ. falx բառէն որ
կը նշանակէ գերանդի) :

Սուեղ.—Falcaria Rivini.

Հ. Քաջունի իր բառագրքին մէջ կը գտնէ .
Սուեղ, chénopode, botrys, ansérine որոնք զա-
նազան սուեղիկեր են , եւ սուեղին համար դրած
է անչուշտ Հ. Քաջունի որովհետեւ սուեղին
թուրքերէն զագ այսպէր (սագի ոտք) կ'ըսեն եղեր .

chénopode լատիներէն նոյն նշանակութիւնն ունի եւ ռամկօրէն ալ patte d'oie կը կոչուի :

Նոյն սխալ նկատողութեամբ է որ բառագիրք եզնաչեզու, որ է plantain, կը թարգմանեն buglosse, որովհետեւ buglosse յունարէն եզի լեզու կը նշանակէ . ժողովուրդները միշտ միեւնոյն կերպով չեն տեսներ ու մեկներ միեւնոյն իրերն :

* * *

Ահա առաջին մասն այն աշխատութեան գոր սկսած եմ . օտար երկրի մէջ պայմանները շատ աննորայատ են այսպիսի գործի մը համար , երբ մարդ իր քով պէտք եղածին չափ հայկական ազգիւրներ չունի ու չգտնուիր հողին վրայ՝ ժողովրդեան բերնէն լսելու եւ նշանակելու համար, մեր բոլոր ընտանիքի անունները քննուելու պէտք ունին . մեր հեղինակներու ամենամեծ սխալն է հին գրողներու զիմեւ բառերու նշանակութիւնը գտնելու համար, բայց այդ հին գրողներն ալ , Ամիրտովլաթ , ըլլայ նոյն իսկ Իպն-Պէյթար , շատ բան լսելով գիտեն , իրենք ալ ուրիշէ ընդօրինակած են յաճախ առանց կարենալ ստուգելու : Զանազան տեղեր միեւնոյն անունով կը կոչուին այլազան տունկեր ու տարբեր անուններով միեւնոյն տունկը :

Ժողովրդին գործածած բառերը հաւաքելէ , ճշդելէ , դասակարգելէ յետոյ կարելի է հին հեղինակներուն զիմեւ, ստուգել, նոյն իսկ ձեռագիրներու սխալներն ուղղել :

Ընթերցողներէս կը խնդրեմ որ մեր երկրի բոյսերու, տունկերու մասին ի՞նչ տեղեկութիւն որ ունին բուսաբանս կան, բժշկական, ու նոյն իսկ անոնց մասին եղած սովորութիւնները, աւանդութիւնները, երգերը, ամենէն դոյզն ծանօթութիւնները, հաճին ինձ հաղորդել :

Ծանօթ. - Էջ 33 տող 24, փակագծէն յետոյ մտնած է կը յարմարին պատկերւորին .

Թուռնըֆոր Carduus Orientalis կը կոչէ Carthame :

